

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет іноземної філології
Кафедра англійської мови

Дипломна робота
магістра

з теми: **«СПОСОБИ УЧІННЯ У РОЗВИТКУ НАВЧАЛЬНИХ СТРАТЕГІЙ
УЧНІВ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ»**

Виконала: магістрантка 2 курсу,
групи Ang1-M21z
спеціальності 014 Середня освіта
(Мова і література (англійська)
за освітньо-професійною програмою
Середня освіта (Англійська мова і
зарубіжна література)

Аліна РУДЮК

Керівник: **Тетяна СТОРЧОВА**
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської мови

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАВЧАЛЬНИХ СТРАТЕГІЙ УЧНІВ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ.....	6
1.1. Загальні особливості розвитку навчальних стратегій учнів.....	6
1.2. Особливості взаємодії вчителя та учня на уроці англійської мови.....	20
Висновки до розділу 1.....	23
РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМ РОЗВИТКУ НАВЧАЛЬНИХ СТРАТЕГІЙ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ.....	24
2.1. Форми взаємодії вчителя та учня.....	24
2.2. Аналіз форм педагогічної взаємодії.....	36
РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК НАВЧАЛЬНИХ СТРАТЕГІЙ УЧНІВ НА УРОКАХ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ.....	49
3.1. Проблемне навчання як засіб активізації пізнавальних стратегій учнів на уроках.....	49
3.2. Формування творчих та пізнавальних стратегій учнів з використанням технологій розвитку критичного мислення.....	62
Висновки до розділу 3.....	91
ВИСНОВКИ.....	92
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	94

ВСТУП

Сучасні пріоритети державної політики у сфері національного виховання передбачають зростання особистої активності учнів, здатних до моделювання власної освітньої траєкторії та самореалізації в ній. Оскільки навчальна діяльність суб'єкта навчання не є вродженою, а формується в результаті виснажливої та самостійної пізнавальної діяльності, організація самостійної дослідницької роботи учнів потребує вдосконалення системи навчання, орієнтації на особистість учня. Зміни в суспільстві висувають нові вимоги до вдосконалення системи освіти з мовної підготовки, зокрема впровадження новітніх технологій навчання, а також орієнтації навчального процесу на активну самостійну роботу учнів, створення умов для їх самовираження та саморозвитку та забезпечення відповідного освітнього середовища для формування їхньої особистої активності.

Одним із провідних принципів сучасного процесу навчання є гуманізація освіти, спрямована на всебічний розвиток особистості учня засобами певного навчального предмета, формування творчої особистості, становлення її індивідуальності, що виявляється бути неможливим без значної індивідуалізації самого процесу навчання [6,с.447]. А саме індивідуалізація навчання полягає у впровадженні та формуванні стратегій навчання в освітньому просторі.

Практичне оволодіння іноземною мовою, насамперед англійською, – нагальна потреба сучасного суспільства. Загальний культурно-історичний контекст сучасної освіти та суспільства в цілому створює сприятливі умови для успішного вивчення іноземної мови та формування лінгвокраїнознавчої компетентності.

Ключові цілі реалізації освітніх стратегій безпосередньо пов'язані з вивченням іноземних мов. Змістовні лінії Державного освітнього стандарту з іноземної мови, як засіб інтеграції навчального процесу в життя соціуму, спрямовані на формування та розвиток предметних та ключових компетентностей учнів. Вони полягають у розвитку в учнів іншомовної

комунікативної компетентності, тобто «здатності та готовності здійснювати іншомовну міжособистісну та міжкультурну комунікацію з носіями мови» у сукупності її компонентів.

Учіння - цілеспрямований процес засвоєння учнями знань, оволодіння вміннями і навичками. У широкому значенні учіння полягає в оволодінні учнями соціальним досвідом з метою його використання в практичному житті. У процесі навчання відбувається взаємодія між учителем і учнем, а не просто вплив учителя на учня.

У процесі вивчення мови використовуються загальні стратегії та прийоми (навички), які залежать не від природи предмета, а спеціальні, що забезпечують розвиток предмету англійська мова.

Стратегія вивчення мови – це мистецтво управління процесом оволодіння іноземною мовою, планування курсу та застосування сучасних методів і прийомів, спрямованих на досягнення учнями навичок та вмінь користуватися іноземною мовою. Стратегія навчання дозволяє вчителю іноземної мови більш гнучко застосовувати сучасні досягнення в технологіях навчання. Це необхідно для успіху в роботі з комунікативним підходом у навчанні іноземних мов.

Звісно, не ефективно використовувати якийсь один метод чи стратегію – учитель має комбінувати різні підходи навчання, створюючи власний стиль викладання «eclectic approach», підлаштовуючись під цілі, особливості, завдання та потреби учнів.

Вагомий внесок у вивчення та дослідження підходів до розробки освітніх стратегій на уроках англійської мови зробили фахівці в галузі психології, лінгвістики, філології, педагогіки та методики навчання. Серед них можна виділити таких науковців, як Т. Вольфовська, С. Козак, С. Ніколаєва, Л. Сажко, І. Халєєва, М. Ляховицький, А. Леонтьєв, Є. Пассов.

Актуальність дослідження полягає в необхідності зібрати, визначити та систематизувати основні освітні стратегії процесу оволодіння учнями.

Об'єктом дослідження є навчальні стратегії у навчанні іноземних мов, предметом – стратегії та шляхи їх формування в учнів.

Метою дослідження є окреслення основних аспектів формування та розвитку освітніх стратегій у навчанні іноземної мови, виділення та класифікації основних методів навчання в рамках зазначеного підходу.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати теоретичні основи формування навчальних стратегій учнів на уроках англійської мови відповідно до чинної навчальної програми.

2. Розкрити загальні особливості розвитку навчальних в учнів класів II та III ступеня.

3. Обґрунтувати особливості взаємодії вчителя та учня на уроці англійської мови

4. Розробити практичний комплекс вправ для активізації процесу формування ефективного учіння та експериментально перевірити його ефективність на уроках англійської мови для учнів середніх класів II та III ступенів.

Методи дослідження: теоретичні: аналіз і синтез, індукція та дедукція, порівняння, класифікація, узагальнення, абстрагування, конкретизація; емпіричні: педагогічне спостереження, бесіда; оцінювання, вимірювання.

Практичне значення дослідження полягає у визначенні особливостей формування освітніх стратегій у процесі взаємодії учнів і вчителя та застосування результатів дослідження в практичній роботі на уроках мови.

Структура дослідження: робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, висновків, списку використаних джерел.

ВИСНОВКИ

Знання іноземної мови є важливою передумовою особистих, культурних, професійних та економічних контактів молодій людині. Оновлення цілей і змісту освіти зумовлює й оновлення освітніх технологій, які розглядають вивчення іноземних мов як процес особистісного розвитку учня в контексті взаємодії культур. У період постійного зростання науково-технічного процесу кожне наступне покоління стикається з необхідністю засвоєння все більшого обсягу знань. У цих умовах виникає необхідність активізації процесу навчання, використання прийомів забезпечення активної участі в мовленнєвій діяльності на уроці кожного учня.

Одним із пріоритетних напрямів реформування сучасної освіти є вихід на якісно новий рівень вивчення базових предметів, у тому числі іноземних мов. Оволодіння цим предметом розглядається як необхідна складова загальнокультурного розвитку учня, рівня його вихованості, засвоєння світової культури та загальнолюдських цінностей. Знання іноземної мови нині вважається важливим резервом прискорення соціально-економічного розвитку суспільства. Крім того, необхідність знання іноземної мови стає гострою проблемою у зв'язку з інтеграцією незалежної України до європейської та світової спільноти.

Сучасний етап розвитку теорії та практики навчання іноземної мови характеризується інтенсивним пошуком шляхів формування та розвитку мотивів навчання як умови досягнення суттєвого підвищення ефективності процесу оволодіння учнями іноземною мовою. .

Проект – це самостійно спланована і виконана учнями робота. Робота над проектом на кафедрі іноземних мов – це практика особистісно орієнтованого навчання в процесі конкретної роботи учня, що ґрунтується на його вільному виборі з урахуванням його інтересів. При реалізації проекту спілкування англійською мовою органічно поєднується з інтелектуально-емоційною діяльністю у формі ігор, співбесід, подорожей. При цьому передбачається, що мета кожного уроку визначається як з позиції засвоєння

учнем знань і вмінь, так і з позиції прогресивних змін у структурі його особистості. Оволодіваючи дизайнерською культурою, студент вчиться творчо мислити, самостійно планувати свої дії, естетично впроваджувати набуті засоби та прийоми роботи, а також вдосконалює свої навички та культуру особистого спілкування та співпраці.

У проєктній методиці чітко виражена тенденція до інтеграції у викладанні багатьох дисциплін. Зміст кожного проєкту співвідноситься з рівнем розвитку учня, його усвідомленням проблеми. Учитель повинен порадижити учневі, які джерела інформації можна використовувати.

Розвиток критичного мислення відбувається за допомогою технологій аудіювання, говоріння, читання, письма. В рамках даного дослідження нашу увагу буде зосереджено на технології «Розвиток критичного мислення через читання та письмо», яка є найбільш використовуваною.

Читання і письмо вважаються основними процесами, за допомогою яких людина отримує і передає інформацію. Тому необхідно ефективно навчати школярів грамоти. Учитель повинен навчити вдумливому і продуктивному читанню, після чого інформація аналізується і розподіляється за значущістю. За допомогою цієї технології формуються базові навички людини у відкритому інформаційному просторі, розвиваються якості громадянина відкритого суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Brunner J., Toward a Theory of Instruction, New York 2017.
2. Canale M., Swain M. Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics*. P. 148. 2019.
3. Chamot, A.U. & O'Malley, J.M. The CALLA handbook: Implementing the Cognitive Academic Language Learning Approach [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://mtweb.mtsu.edu/eslep/eslcalla.htm>
4. Ellis R. SLA research and language teaching. Oxford: Oxford University Press, 2016. 302 p.
5. Harmer J. How to teach English J. Harmer. Addison : Wesley Longman Limited, 2019. 198 p. 2011. No 1(1).
6. Hedge T. (2008). Teaching and Learning in the Language Classroom. Oxford: Oxford University Press, 2017 447 p.
7. Jennifer Camilleri., Blended Learning and Educational Technology: Using An Online-Digital Curriculum To Support Student Learning. Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Education in Educational Leadership. National Louis University. Louis 2018. 104 p.
8. Kumaravadivelu, B. Beyond methods : Macrostrategies for language teaching New Heaven London : Yale University Press, 2016. 352 p.
9. McClintock R. Toward a place for study in a world of instruction. Institute for Learning Technologies Teachers College Columbia University, 2000. December. Режим доступу: www.ilt.columbia.edu.
10. Miss. Meiloudi Amina Dr. Zidane Rahmouna, Mr. Mebarki Salim., The Use of Educational Technology in EFL Teaching and Learning : Case Study of Second Year Students at Tlemcen University. Dissertation submitted to the Department of English Foreign Languages as a Partial Fulfilment of the Requirements for the Degree of Master in Language Studies. Tlemcen 2018. 79 p.
11. Oxford University Press. Power, Pedagogy & Practice. edited by N. Whitney, T. Hedge. United Kingdom 2019. 400 p.

12. Slattery M. English for Primary Teachers. A handbook of activities & classroom English M. Slattery, J. Willis. Oxford : Oxford University Press, 2015.
13. Андрощук І.В., Взаємодія як педагогічна категорія, „Педагогічний дискурс” 2013, вип. 14.
14. Бернацька О. В. Теоретичні основи соціокультурної компетенції в системі навчання майбутніх учителів початкової школи та іноземної мови [Електронний ресурс] Бернацька О. В. Збірн. Матеріалів Міжкафедрального методологічного семінару «Сучасні освітні стратегії формування професійної компетентності майбутніх учителів початкової школи» (22 листопада, 2012 р., м. Київ) Педагогічний ін-т Київського ун-ту ім. Б. Грінченка, Ін-т психології і соціальної педагогіки Київського ун-ту ім. Б. Грінченка. Вип. 10. К., 2012. Режим доступу : http://www.psyh.kiev.ua/Збірник_наук.праць.Випуск_10.
15. Бех І.Д. Виховання особистості: Сходження до духовності: наук. видання Іван Дмитрович Бех. К.: Либідь, 2019. 272 с.
16. Богуш В. Теоретичні аспекти підтримки здорового психологічного клімату в системі «викладач-студент». Електронний ресурс. Режим доступу: oldconf.neasmo.org.ua/node/113.
17. Борин Г. В. Організаційно-педагогічні умови підготовки майбутніх вихователів до роботи з батьками дітей раннього віку Г.В. Борин Обрії. 2015. № 1 (40). С. 912.
18. Борин Г. В. Професійна підготовка студентів до просвітницько-консультативної взаємодії засобами педагогічної практики Г.В. Борин Науковий вісник Мукачівського державного університету. 2015. Випуск 2. (Серія «Педагогіка та психологія»). С. 323.
19. Бориско Н.Ф. Діалог культур: необхідність, можливості і межі Тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції «Інноваційні підходи до навчання іноземних мов та культур у новому тисячолітті». Дніпропетровськ: Дніпропетровський університет економіки та права, 2018. С. 121.

20. Боришевський М., Дорога до себе: Від основ суб'єктності до вершин духовності: монографія, 2013.
21. Булах І.С. Психологічні аспекти міжособистісної взаємодії викладачів і студентів : навчально-методичний посібник І.С. Булах, Л.В. Долинська. К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2014. 114 с.
22. Ващенко Г. Виховний ідеал: підр. для педагогів, виховників, молоді і батьків Григорій Григорович Ващенко. Полтава: ред. газ. "Полтавський вісник" 2015. Т.1. 191 с. С.121.
23. Ващенко Г. Загальні методи навчання: підручник для педагогів. Видання перше Григорій Григорович Ващенко. К.: Укр. Видавнича Спілка, 2019. 441 с.
24. Велитченко Л.К., Психологічні основи педагогічної взаємодії, Автореф. дис. ... доктора психологічних наук, Київ 2015.
25. Велитченко Л.К. Педагогічна взаємодія: теоретичні основи психологічного аналізу. Монографія Леонід Кирилович Велитченко. Одеса: ПНЦ АПН України, 2016. 355 с.
26. Вища освіта. Нормативно-правові акти про організацію освіти у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації: У 2 кн./ Укладачі М.І.Панов, Ю.П.Битяк, Г.С.Гончарова та ін.; За ред. проф. М.І.Панова. Х.: Право, 2017 . 688 с.
27. Власова О.І. Педагогічна психологія: навч. посібник [для студентів вищ. навч. зал.] Олена Іванівна Власова. К: Либідь, 2014. 400 с.
28. Волкова Н. П. Теоретичні та методологічні засади підготовки майбутніх учителів до професійно-педагогічної комунікації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» Н. П. Волкова. Луганськ, 2019. 44 с.
29. Вольфовська Т. Комунікативна компетентність молоді як одна з передумов досягнення життєвої мети Шлях освіти. 2015. No 3. С. 131.
30. Галузинський В. Педагогіка: теорія та історія: навч. посібн. для студ. вузів В. М. Галузинський, М. Б. Євтух. К.: Вища шк., 2018. 237с.

31. Голярдик Н.А. Педагогічне спілкування як фактор взаємодії викладача і студентів у вищих навчальних закладах Н.А. Голярдик, Л.Л. Дика Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Сер.: Педагогічні та психологічні науки. 2014. № 2. С. 64-73.

32. Гончар Н. Шляхи оптимізації педагогічної взаємодії викладача й студента в процесі професійної підготовки майбутніх вихователів Н. Гончар Молодь і ринок. 2015. № 7. С. 52-56.

33. Гончар О. Форми педагогічної взаємодії учасників навчального процесу в системі вищої школи України О. Гончар Педагогічні науки. 2019. Вип. 2. С. 49-54.

34. Жаровцева Т. Г. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти до роботи з неблагополучними сім'ями : дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук : 13.00.04 Жаровцева Тетяна Григорівна. Одеса, 2018. 412 с.

35. Залізник А. М. Підготовка майбутніх вихователів до роботи з батьками з морального виховання дітей старшого дошкільного віку : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 Залізник Алла Миколаївна. Умань, 2017. 247 с.

36. Зубенко Т. В. Комунікативний підхід до навчання іноземної мови учнів початкової школи як стратегічна проблема у підготовці майбутнього вчителя Науковий вісник Миколаївського державного університету: Збірник наукових праць. Випуск 20: Педагогічні науки. Том 1 За заг. ред. В.Д. Будака, О.М.Пехоти. Миколаїв: МДУ, 2018. С. 206-211.

37. Зязюн І.А. Гуманістична стратегія теорії і практики навчального процесу І.А.Зязюн Рідна школа. 2016. № 8. С.121.

38. Карташова Л.А. Особистісно-орієнтована система навчання основ інформаційних технологій в процесі підготовки майбутніх учителів іноземних мов: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 Л. А. Карташова. К., 2017. 233 с.

39. Клак І. Моделювання процесу формування професійної комунікативної компетентності у майбутніх учителів-філологів І. Клак Педагогіка і психологія професійної освіти. 2018. № 5. С. 58-67.

40. Козак С. В. Формування іншомовної комунікативної компетенції майбутніх фахівців морського флоту: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. „Теорія та методика професійної освіти” С. В. Козак. Одеса, 2019. 21 с.

41. Колодько Т. М. Використання інтерактивних технологій у процесі професійної підготовки майбутнього вчителя Т. М. Колодько Система і структура східнослов'янських мов: До 85-річчя доктора філологічних наук, професора Брицина М.Я. К.: Знання України, 2017. С. 275-282.

42. Лекції з педагогіки вищої школи: [навч. посібник] за ред. В.І. Лозової. Харків: «ОВС», 2015. 496 с.

43. Леонтьєв А.А. Мова не повинна бути «чужою» Етнолінгвістичні аспекти викладання іноземних мов. К., 2016. 147 с.

44. Ляховицький М.В. Методика викладання іноземних мов ; під ред. А.А. Миролубов К.: Вища школа, 2018. 159 с.

45. Малафіїк І.В., Дидактика новітньої школи: навчальний посібник для студентів ВНЗ, Київ 2015.

46. Маслак Л. П. Проблеми підготовки спеціаліста в контексті євро-інтеграційних процесів в Україні Л. П. Маслак Модернізація вищої освіти в контексті євро-інтеграційних процесів : [зб. наук. Праць учасн. Всеукр. методолог. семінару з міжнар. участю]. Житомир : ЖДУ, 2017. С. 114-120.

47. Махінов В. М. Іншомовна комунікативна компетенція в контексті сучасних соціокультурних проблем фахової підготовки майбутніх вчителів В. М. Махінов Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 17. «Теорія і практика навчання та виховання». К. : НПУ, 2019. Вип. 17. С. 13- 23.

48. Мельниченко Г.В. Формування професійно-педагогічних умінь майбутніх учителів іноземної мови на заняттях з практики мовлення Науковий

вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського (Зб. наук. пр.). Одеса, 2015. Вип. 10. С. 149-151.

49. Ніколаєва С. Ю. Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах : Підруч. для студ. вузів С. Ю. Ніколаєва, О. Б. Бігич, Н. О. Бражник, С. В. Гапонова, Г. А. Гринюк, Т. І. Олійник, К. І. Онищенко, О. П. Петращук, Л.А. Сажко; ред.: К.І. Онищенко. К. : Ленвіт, 2010. 319 с. Пассов Є.І. Комунікативна іноземна освіта (Концепція розвитку індивідуальності у діалозі культур) К., 2018. 158 с.

50. Педагогіка: підруч. для пед. ін-тів та ун-тів [М.Д.Ярмаченко та ін.]; под ред. М.Д.Ярмаченка. Київ: Вища школа, 2019. 543 с.

51. Повар А. Співробітництво викладача і студента в умовах інтеграції сучасних педагогічних технологій А. Повар Проблеми дидактики історії. 2015. Вип. 6. С. 89-94.

52. Равчина Т. Теоретичні засади організації суб'єкт-суб'єктної взаємодії викладача і студента у навчальному процесі Т. Равчина Вісник Львів. ун-ту. Серія педагогічна. 2017. Вип. 24. С. 3-13.

53. Романишин І. Об'єктивне оцінювання як умова ефективної педагогічної взаємодії у навчанні іноземних мов І. Романишин Обрії. 2013. No 2. С. 68-71.

54. Сажко Л. А. Особливості формування іншомовної комунікативної компетенції у школах з поглибленим вивченням іноземних мов Л. А. Сажко Іноземні мови. 2019. No 1. С. 26-30. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/im.2011_1_4.

55. Склярєнко Н. К. Як навчати сьогодні іноземних мови (Концепція) Ніна Константинівна Склярєнко Іноземні мови. 2014. No 1. С.58

56. Смільсон, М.Л. Дистанційне навчання: психологічні засади: монографія, Кіровоград 2018.

57. Сура Н. А. Навчання студентів університету професійно орієнтованого спілкування іноземною мовою: автореф. дис. на здобуття наук.

ступеня канд. пед. наук: спец. „Теорія та методика професійної освіти” Н. А. Сура. Луганськ, 2019.

58. Сікорський П.І. Теоретико-методологічні основи диференційованого навчання Петро Іванович Сікорський. Львів: Каменяр, 2014. 196с.

59. Халеєва И.И. Основи теоретичного навчання сприймати на слух іноземну мову. К.: Вища школа, 2018. 238 с.

60. Цехмістрова Г.С. Методологічне обґрунтування проведення семінарських занять у вищих навчальних закладах Г.С. Цехмістрові. Проблеми освіти: Вип. 24. - К., 2013. С. 14-25.

61. Чепіга Я. Соціалізація народної освіти Яків Чепіга ВУШ. 2018, жовтень. С.207.

62. Червінська І.Б. Педагогічна взаємодія вчителя та учня в освітньо-виховному середовищі гірської школи І.Б. Червінська Педагогічний дискурс. 2019. Випуск 13. С. 394-398.

63. Черпак О. Когнітивно-комунікативний метод навчання іноземної мови у ВНЗ [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu> <http://confesp.fl.kpi.ua/fr/node/994>.

64. Шехавцова С.О. Суб'єкт-суб'єктна педагогічна взаємодія як механізм формування суб'єктності студентів до професійно-педагогічної діяльності С. О. Шехавцова Молодь і ринок. Дрогобич : ДДПУ імені Івана Франка. 2018. № 9(116). С. 50-54.

65. Щекатунова Г.Д., Організаційно-педагогічні засади інноваційного розвитку ЗНЗ: монографія, Київ 2017.

66. Ягупов В.В. Дидактичне поняття: "навчальний процес" чи "процес навчання" В.В.Ягупов Рідна школа. 2014. № 2. С.161.

67. Яковишина Т.В., Організація педагогічної взаємодії у жіночих гімназіях Волині як умова соціального становлення учениць (друга половина XIX початок XX століття), Автореф. дис. ... канд. пед. наук, Івано-Франківськ 2019.